

ANDRZEJ BORKOWSKI

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny, Siedlce

Edycje i struktura *Ogrodu, ale nie plewionego* Wacława Potockiego

Obszerne, wielogłosowe dzieło zatytułowane przez Potockiego *Ogród, ale nie plewiony; bróg, ale co snop, to inszego zboża* [...] doczekało się w minionym wieku dwóch edycji. Pierwsze dwutomowe wydanie zbioru ukazało się na początku XX wieku pod tytułem *Ogród fraszek*¹. Dodajmy, że wywołał on żywy oddźwięk wśród polskiej inteligencji, choć nie zawsze były to głosy przychylne². Edycji tej dokonał Aleksander Brückner, wytrawny badacz i popularyzator twórczości Potockiego. W tomie pierwszym znalazły się część pierwsza oraz druga zbioru, w drugim zaś trzecia, czwarta i piąta. Całość opatrzona została posłowiem oraz komentarzem edytorskim, które zostały umieszczone w tomie drugim. Trzeba jednocześnie zaznaczyć, że pracę nad edycją *Ogrodu* poprzedziło fundamentalne studium Brücknera na temat fraszkopisarstwa łuzneńskiego poety³.

Podstawą źródłową Brücknerowej edycji był rękopis przechowywany dawniej w Bibliotece Załuskich. Zawieruchy dziejowe sprawiły, że manuskrypt włączono do zbiorów Carskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu. Stamtąd został na krótko wypożyczony i przepisany we Lwowie. Tom pierwszy przygotował do druku Ludwik Bernacki, a drugi opracował Aleksander Brückner⁴. Rękopis, który był podstawą edycji przedwojennej, uległ zniszczeniu w roku 1944⁵. Sporządzony w stolicy Galicji odpis zawierał popełnione przez kopistów błędy, które ponawia pierwsza edycja zbioru. Przed wybuchem II wojny światowej udało się

¹ W. Potocki, *Ogród fraszek*, oprac. A. Brückner, t. I–II, Lwów 1907.

² Interesujący w tym kontekście jest zwłaszcza artykuł Aleksandra Brücknera, w którym broni on autora *Ogrodu* przed zarzutami niemoralności i nieprzyzwoitości (*Z powodu wydania „Ogrodu fraszek”*, „Pamiętnik Literacki”, R. VII, Lwów 1908, s. 595). Por. też *idem*, *O „Ogrodzie” i o wydaniu jego słów kilka*, [w:] W. Potocki, *Ogród fraszek*, t. II, s. 473.

³ A. Brückner, *Spuścizna rękopiśmienna po Wacławie Potockim*, cz. 2, Kraków 1899.

⁴ A. Brückner, *O „Ogrodzie”*..., s. 474.

⁵ L. Kukulski, *Prolegomena filologiczne do twórczości Wacława Potockiego*, Wrocław 1962, s. 69.

jednak porównać to wydanie z rękopisem. Dokonał tego Roman Pollak, który skolacjonował jedynie tom pierwszy *Ogrodu fraszek*⁶. Poprawki w tomie drugim naniósł jeszcze przed drukiem całości sam wydawca, podkreślając: „oczytany w Potockim, znając go na wylot, mogłem w innych razach poprawek z wszelką dokładnością dokonywać [...]”⁷. Dodawał jednocześnie: „W olbrzymiej księdze nikną te niedopatrzienia i myłki i mogę czytelnika zapewnić, że ma przed sobą w całości tekst Potockiego — prócz myłek tu i ówdzie, sensu nie odmieniających nadzwyczaj”⁸.

Edytor *Ogrodu fraszek*, przygotowując materiał literacki do druku, dokonał wielu zmian i poprawek w tekście głównym. Brücknerowi przyświecał w tych działaniach nadrzędny cel: chodziło o to, by „fraszki” Potockiego stały się czytelne i zrozumiałe dla współczesnego odbiorcy. Przekonywał on jednocześnie, że podgórski poeta stosował w swych tekstach dość oryginalny sposób przestankowania, używając dwukropków w średniówce wiersza, a pytańnika w miejscu, gdzie czytelnik dwudziestowieczny postawiłby wykrzyknik lub przecinek. Dlatego też wydawca zmienił i uwspółcześnił interpunkcję w zbiorze, a także dokonał modyfikacji pisowni⁹.

Należy podkreślić, że nie wszystkie, lecz tylko wybrane utwory wchodzące w skład zbioru zyskały stosowne objaśnienia. Wydawca tłumaczył to względami praktycznymi, gdyż wielość odnośników ułożyłaby się w ogromną księgę¹⁰. Stąd pomysł, aby zwrócić szczególną uwagę na zapożyczenia i paralele z polskimi zbiorami anegdot, zwłaszcza *Facecjami polskimi*, ale też szerzej wybranymi dziełami autorskimi i zbiorami pisarzy staropolskich. Ponadto badacz wyszczególnił graficznie, zresztą dopisywane przez samego poetę, niezwykle częste w *Ogrodzie* aluzje biblijne. Umieszczał je na stronie w miejscu wydzielonym interlinią pod tekstem źródłowym. Natomiast nawiązania do mitologii starożytnych Greków i Rzymian zostawiał autor *Słownika etymologicznego języka polskiego* przeważnie bez odsyłaczy, tłumacząc, że „przeciętny czytelnik sam się ich domyśli [...]”¹¹. Również w objaśnieniach pominięto wiele dat historycznych. Edytor zrezygnował też ze wskazówek, które umożliwiałyby lokalizację miejscowości przywoływanych w wybranych utworach¹².

Składnąc cenne, zarazem jednak w kontekście całości niepełne, komentarze Aleksandra Brücknera były budowane, jak się wydaje, niesystematycznie. W za-

⁶ R. Pollak, *Poprawki tekstu w wydaniu „Ogrodu fraszek” Wacława Potockiego*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1947, z. 4. Por. też L. Kukulski, *op. cit.*

⁷ A. Brückner, *O „Ogrodzie”*..., s. 474.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, s. 474–478.

¹⁰ „Każdą niemal »fraszkę« *Ogrodu* można by, choć w krótki zaopatrzyć komentarz, o czasie jej napisania, o powodach, osobistościach itd., o źródle, skąd poeta pomysł przejął i jak go odmienił — urosłaby przez to księga niepomiernie” (*Ogród fraszek*, t. II, s. 479).

¹¹ *Ibidem*, s. 480.

¹² *Ibidem*, s. 481.

ležności od tego, co udało się wydawcy po prostu ustalić, to zostało też odnotowane. Wyjątkiem są wskazane przez autora *Dziejów kultury polskiej* nad wyraz czytelne konteksty mitologiczne i historyczne. Szczególnie wartościowe wydają się uwagi wydawcy odnośnie do warstwy językowej drobnych wierszy poety z Łużnej, zwłaszcza objaśnienia znaczeń wybranych wyrazów oraz zwrotów. Trudno rozumieć te utwory bez tych wskazówek. Warto dodać, że korzystanie ze zbioru znacznie ułatwia dołączony doń słowniczek. Niestety, nie wszystkie dawne wyrazy, dziś już niezrozumiałe, zyskały stosowne objaśnienia; wobec niektórych sam edytor ujawniał swą bezradność¹³. Prócz tego Brückner śledził wątki, które powtarzają się w *Ogrodzie*, wskazując na określony tekst czy zespół wierszy, gdzie dany motyw już się pojawił.

Należy zaznaczyć, że edycja z 1907 roku upowszechnia niepoprawną nazwę dzieła. *Ogród fraszek* to w istocie tytuł zaczerpnięty z tekstu, który otwiera zbiór: *Na „Ogród fraszek”. Paraenesis*. Co więcej, utwór ten nie jest dziełem autora *Moralistów*. Jest on podpisany tajemniczymi inicjałami S.M. Zapewne jest to Sambor Młoszowski lub Stanisław Morsztyn¹⁴. O pierwszym jest mowa w utworze *Do Imci pana Sambora Młoszowskiego żart* (OF III 38, O III 32), drugi zaś pojawia się w tekście *Do Imci pana Stanisława Morstyna, chorążego zatorskiego, pułkownika J. K. Mci* (OF I 86 [F], O I 86 [F])¹⁵.

Niezgodne z nadanym przez autora brzmienie tytułu utrwała też drugie wydanie zbioru, które przygotował Leszek Kukulski¹⁶. Tytuł *Ogród nie plewiony* to elipsa powstała na bazie rozbudowanej, oryginalnej nazwy: *Ogród, ale nie plewiony; bróg, ale co snop to inszego zboża [...]*, będącego jednocześnie przykładem dawnej poezji wizualnej¹⁷. Całość układa się w kształt kwiatu, rośliny¹⁸.

Edycja Leszka Kukulskiego jest obszerniejsza od wydania Brücknerowego, które liczy 1831 wierszy. Zawiera ona 1841 tekstów wraz z wierszem otwierającym zbiór *Na „Ogród fraszek”. Paraenesis*. Gdy dodamy jeszcze dwanaście drobnych utworów, które nie zostały przez podgórskiego poetę włączone do *Ogrodu, ale nie plewionego* [...], ale figurują w edycji z 1987 roku, uzyskamy liczbę 1853. Wydanie to zostało oparte na *Ogrodzie fraszek*, o czym poinformował Kukulski

¹³ Por. na przykład komentarz do fraszki 229. z części trzeciej *Ogrodu fraszek* (*ibidem*, s. 513).

¹⁴ Zob. między innymi objaśnienia Leszka Kukulskiego (W. Potocki, *Dzieła*, t. II: „*Ogród nie plewiony*” i inne utwory z lat 1677–1695, Warszawa 1987, s. 666).

¹⁵ Oznaczenie OF stosuję dla edycji *Ogrodu fraszek* z roku 1907, a skrót O odnosi się do wydania *Ogrodu nie plewionego* z roku 1987 roku. W nawiasie kwadratowym pojawiają się literowe oznaczenia poszczególnych utworów, które nadał im poeta.

¹⁶ W. Potocki, *Dzieła*, t. I–III, oprac. L. Kukulski, Warszawa 1987.

¹⁷ Trudno w tym kontekście przyznać rację Brücknerowi, który określał tytuł zbioru mianem niesmaczny i dziwny. Por. A. Brückner, *Wstęp*, [w:] W. Potocki, *Wiersze*, Kraków 1920, s. 14.

¹⁸ O poezji wizualnej por. między innymi prace Piotra Rypsona, na przykład *Piramidy, słonica, labirynty. Poezja wizualna w Polsce od XVI do XVIII wieku* (Warszawa 2002). Podobnie zresztą w *Transakcji wojny chocimskiej* czy *Poczcie herbów*, w których tytuł całości przybiera wizualną formę (Potocki, *Dzieła*, t. I, s. 27; t. III, s. 381).

w komentarzach do dzieła. Jego słabością jest rozproszenie poszczególnych części *Ogrodu* w osobnych tomach, gdzie sąsiadują one z innymi utworami poety z Łużnej. I tak w tomie pierwszym odnajdziemy część IV, w tomie drugim części I, II i III, a w ostatnim — część V¹⁹. Trudno uzasadnić taką dekoncentrację zbioru w obrębie całości edycji. Klucz chronologiczny, który w znacznej mierze decydował o rozmieszczeniu poszczególnych części *Ogrodu* w obrębie trzypięciotomowego wydania *Dzieł*, w praktyce nie sprawdził się, utrudniając w istocie myślenie o zbiorze jako całości²⁰.

Pracę Leszka Kukulskiego nad edycją *Ogrodu nie plewionego*, a także *Moralistów* poprzedziło wspomniane już znakomite studium *Prolegomena filologiczne do twórczości Wacława Potockiego*. Warto przyrzeć się bliżej tym badaniom, aby lepiej zrozumieć złożoność filologiczną przedmiotu. W pracy tej badacz zestawiał rękopis znany Brücknerowi z innymi, drugorzędnymi przekazami drobnych wierszy podgórskiego poety w celu uzyskania w miarę kompletnego obrazu całości zbioru²¹. Należy pamiętać, że Brückner wydał go, mając do dyspozycji zdefektowany manuskrypt. Wydarto w nim karty, w drugiej części s. 29–32, 48, 85, 86; w części trzeciej s. 159–182²². Wydawca *Utworów zebranych* Jana Andrzeja Morsztyna rozpoznał i oznaczył poszczególne przekazy „fraszek” poety z Łużnej. Pierwszorzędny przekaz, na którym oparta została edycja z 1907 roku, zyskał miano *Ogrodu nie plewionego* i przez Kukulskiego został oznaczony skrótem ON (rękopis) oraz ONdr (wydanie Brücknerowe). Nazwa *Ogród fraszek*, w skrócie OF, została zastosowana przez niego do określenia całego zespołu „fraszek” Potockiego, które znalazły się w polu jego zainteresowań.

Kukulski zaznaczył, że „drugorzędne przekazy *Ogrodu* dzielą się na dwie grupy: większość jest od rękopisu podstawowego genetycznie niezależna; pozostała część natomiast od owego rękopisu się wywodzi”²³. Badania Kukulskiego pokazują niezwykle skomplikowaną problematykę filologiczną całości oraz uświadamiają współczesnym badaczom *Ogrodu* ogromny jego trud włożony w przygotowanie właściwej i w miarę pełnej edycji²⁴. Jak już wcześniej zostało powiedziane, rękopis, z którego wydał całość autor *Dziejów kultury polskiej*, był zdefektowany. Brakowało w nim 25 kart²⁵. Kukulski na podstawie drugorzędnych przekazów fraszek Potockiego dokonał częściowych uzupełnień w nie-

¹⁹ Trzeba podkreślić, że manuskrypt, który był podstawą edycji Brücknerowej, nie zawierał numeracji. Porządkując całość, wydawca użył cyfr rzymskich na oznaczenie poszczególnych części zbioru. Liczby arabskie odnoszą się do kolejnych utworów. Por. Kukulski, *Prolegomena...*, s. 70.

²⁰ Por. też *Słowo wstępne* Barbary Otwinowskiej do *Dzieł W. Potockiego (Dziela, t. I, s. 11)*.

²¹ L. Kukulski, *op. cit.*, s. 69.

²² A. Brückner, *O „Ogrodzie”...*, s. 473. Por. też Kukulski, *op. cit.*, s. 76.

²³ *Ibidem*, s. 70 (wcześniejszy fragment rozprawy *Prolegomena...*).

²⁴ Zob. też komentarz Leszka Kukulskiego do *Ogrodu nie plewionego* (W. Potocki, *Dziela, t. II, s. 661*).

²⁵ L. Kukulski, *Prolegomena...*, s. 76.

kompletnym z natury rzeczy wydaniu z 1907 roku. Na tej podstawie udało się do 1831 fraszek, które liczył *ONdr*, dołączyć 37 nowych tekstów, w części II — 15 utworów, w części III — 14, w części IV — 8. Ponadto druk z 1907 roku zawierał 20 fragmentów wierszy. Udało się ostatecznie nadać pełne brzmienie ośmiu tekstom. W rezultacie można stwierdzić, pisał Kukulski, że „liczba znanych fraszek *ON* podnosi się do 1868, zaś liczba przekazów zdefektowanych maleje do dwunastu”²⁶.

Wydanie *Ogródu fraszek* Wacława Potockiego w opracowaniu Aleksandra Brücknera odnotowuje, jak już wcześniej powiedziano, 1831 utworów. W części pierwszej zbioru mamy 499 tekstów, dodając do tego tekst otwierający zbiór *Na „Ogród fraszek”*. *Paraenesis*, otrzymujemy liczbę 500. Część druga liczy 520 tekstów, część trzecia 252, czwarta 538, piąta zaś 21. W uzupełnionej edycji Leszka Kukulskiego odnajdziemy 1841 tekstów. Prócz tego, po części czwartej zbioru wydawca zamieścił dwanaście drobnych wierszy, których nie ma w *ONdr*. Pierwsza część wydanej w 1987 r. całości liczy tyle samo utworów, co wersja Brücknerowa, czyli 499 drobiazgów poetyckich oraz utwór *Na „Ogród fraszek”*. *Paraenesis*. Daje to w sumie 500 wierszy. Część druga liczy 520, trzecia 240, a piąta 35 wierszy. Należy też dodać, że w edycji Kukulskiego nie zamieszczono fragmentów wierszy odnotowanych i numerowanych przez Brücknera w *ONdr*, których nie udało się uzupełnić. Trzeba wszakże podkreślić, że części I i II *Ogródu fraszek* i *Ogródu nie plewionego* liczbowo są identyczne. Pozostałe wykazują nieznaczne różnice. W zasadzie jedynie część pierwsza edycji z 1907 roku jest tożsama z wydaniem późniejszym²⁷.

Część druga, mimo że zawiera liczbowo tyle samo tekstów, różni się w szczegółach. Do utworu numer 47 kolejność tekstów pozostaje tożsama. W tym miejscu, w wyniku uszkodzenia (brak dwóch kart) manuskryptu będącego podstawą pierwszego wydania, Kukulski uzupełnił całość. Dołączył następujące wiersze: *Żołnierz z panną w tańcu* (48), *Mora* (49), *Ser na zawarcie żołądka* (50), *Do melancholika* (51), *Drwa do lasa, ryby do Wisły* (52 [P]), *Moskiewska odpowiedź* (53 [P]), *Głupi, póki milczy, może ujść za mądrego, ale się jednym słówkiem wyda* (54 [P]), *Bękart* (55). Oczywiście, pociąga to za sobą zmianę numeracji. Tekst *Do usarza jednego*, który w edycji Brücknera ma numer 50, w wydaniu Kukulskiego ma numer 56. Kolejna wyrwana karta wymusiła dalsze uzupełnienia. Kukulski dodał tu następujące teksty: *Do jednej paniej* (87), *Do nowego szlachcica* (88), *Nie daj, a nie wymawiaj* (89 [P]). Zgodność pomiędzy obiema edycjami ujawnia się znowu od wiersza 82 dla pierwszego wydania i tekstu numer 90 w wydaniu drugim z 1987 r. Następne uzupełnienia były spowodowane wyrwaniem kolejnej karty i dodaniem przez Kukulskiego wierszy: *Do domato-*

²⁶ *Ibidem*, s. 76–77.

²⁷ Trzeba jednocześnie dodać, że edycja Kukulskiego nie jest wolna od drobnych pomyłek. Jako przykład można podać utwór *Nieszczera żaloba powierzchna* (O I 79 [F]), który w spisie treści zatytułowany jest *Nieszczęsna żaloba powierzchna*.

ra (189), *Kwestyja* (190), *Znak złodzieja* (191), *Milsze cudze* (192 [P]) i *Cnota z ubóstwem* (193 [P]). Od wiersza 194 w edycji ostatniej i numeru 183 w wydaniu przedwojennym mamy zgodność.

Kolejne rozbieżności pojawiają się w chwili, gdy natkniemy się w pierwszym wydaniu *Ogrodu* na teksty: *Comparatio chrześcijan do Izraelitów* (260 [D]), *Upór żydowski* (261 [D]) oraz *Zakon stary i nowy* (262 [D]). Nie figurują one w wydaniu późniejszym. Wszystko wraca do równowagi od wiersza 271 w *Ogrodzie nie plewionym* i 263 w *Ogrodzie fraszek*. To właśnie wydanie odnotowuje kolejne dwa teksty, których nie zamieścił Kukulski. Chodzi o wiersz *Żywoł ludzki nie jest mizerny* (281 [D]) oraz *Dyskurs o białogłowskich połogach* (282 [D]). Zgodność obu edycji ujawnia się od tekstu *Dyskurs o męczyznach* (OF 283 [D], O 289 [D]). W *ONdr* odnaleźć można jeszcze inne utwory, których nie ma w *Ogrodzie nie plewionym*. Jest to wiersz numer 354 upamiętniający śmierć i czyny Stanisława Potockiego, starosty halickiego — *Uczynki ich za nimi idą [...]* (451 [D]). Kukulski zaś zamieścił w *Ogrodzie nie plewionym* utwór *Odrwić świat* (455), którego nie ma w wydaniu z 1907 roku. Od wiersza *Lekka uwaga prerogatywy szlacheckiej* (456 [D]) w edycji Kukulskiego oraz numer 452 w wydaniu Brücknerowym mamy zgodność jedynie do utworu *Drwi człowiek*, numer 484 w *ONdr*, który nie występuje u Kukulskiego. Tożsamość między zbiorami ujawnia się od tekstu *Na gliniane miseczki u stołu* (486) w edycji „piwowskiej”; ten wiersz ma numer 485 w wydaniu z 1907 roku. W końcu, w najnowszej edycji *Ogrodu* brakuje utworu *Do dzisiejszych egzorcystów* (512). Należy jednocześnie pamiętać, że w wydaniu z 1987 roku poprawione zostały pomyłki w tytułach wierszy Potockiego. Przykładem tekst numer 468 z *ONdr*, który nosi niewłaściwy tytuł: *Znaczone piwo w piwnicy*. Chodzi tu jednak o wino, co odnotowuje skrupulatnie edytor.

W części trzeciej mamy spory zespół tekstów, które nie występują w późniejszym wydaniu *Ogrodu nie plewionego*. Są to następujące wiersze: *Wielkanoc albo Zmartwychwstanie Pańskie [...]* (7 [D]), *Do Imci księdza Zwierza* (9), *Wielomowny z milczącym* (20 [N]), „*Nosce te ipsum*”. *Znaj się sam* (21 [P]), *Microcosmos, po polsku, człowiek mały świat* (30 [P]), „*Una fidelia duos parietes dealbare*”. *Dwie wronie za jedną nogę. Oraz i ksiądz i doktor* (37 [P]), zespół trzech tekstów, mających w tytule formułę *paradoxum theologicum* (46, 47, 48), *(Obrazy)* (105), *Obrzeska i krzest* (106), *Do ozdoby wszystko, do wygody nie masz nic* (131 [P]), *Do Imci Pana Samuela Lanckorońskiego [...]* (152), *Na trzy rzeki Imci Pana Stanisława Derszniaka [...]* (153), *Do nabożnych obrazów [...]* (196), *Luter o świętym Tomaszu apostołe* (206 [D]), *Pycha ludzka cieniem [...]* (227), *Paradoxum Theologicum* (236 [D]), *Jeśli wedle ciała żyć będziecie, pomrzecie* (239 [D]), *Zmiłuję się nad kim chcę; kogo chcę, zatwardzę* (241 [D]), *Nie pokala człeka co weń wchodzi* (244 [D]), *Wino [...]* (247), *(Krowicki)* (251).

Edycja z 1907 roku nie zawiera następujących utworów: *Często prostak mądrego uprzedzi* (55 [P]), *Na francuskie stroje* (56), *Ujmowanie swywołnych po-*

słów (57). Następnie wiersze: *Na księżą oraz lekarzów* (81 [P]), *Szkoda z głupim żartować* (82 [P]), „*Honores mutant mores*” (83 [P]), *Po czasie dobroczynność* (101 [P]), *Murowany komin* (144 [P]), *Trudno oszukać Boga, rychlej sam siebie* (233 [P]), *Głupi z prostakiem dwaj bracia rodzeni* (234 [P]), *Wet za wet* (235 [P]), *Nie mijaj murowanego komina* (236 [P]), „*Nemo ex tempore poeta*” (237 [P]), „*Poetae nascuntur, non fiunt*” (239 [P]).

W części czwartej obie edycje są zgodne do wiersza numer 477. Edycja z 1907 roku zawiera jedynie fragment tego tekstu (*Wdowa, co smołę pijała*). Spowodowane to było wyrwaniem karty z rękopisu. Kukulski na podstawie materiału porównawczego uzupełnił tę lukę. Głównym ogniwem tego dopełnienia jest swoisty cykl utworów o podobnej konstrukcji tytułu: *Dziewka, co wapno jadła* (478), *Do panny, co mak jadła* (479), *Do panny, co kredę gryzła* (480), *Wdowa piasek jadła* (481), *Panna surowe krupy jadła* (482), *Panna glinę jadła* (483); także inne: *Białogłowy brzemiennie* (484), *Do jednego z minucjarzów* (485). Poza tym Kukulski odnotował dwanaście wierszy, które nie zostały włączone przez autora *Wojny chocimskiej* do *Ogrodu*. Są to drobiazgi poetyckie, które w warstwie kompozycyjnej i ideowej wpisują się w ten obszerny, wielogłosowy zbiór.

Ostatnia, piąta część *Ogrodu* została znacznie poszerzona. Kukulski włączył do niej zespół czternastu tekstów, dodając je po ostatnim utworze z wydania Brücknerowego. Są to następujące wiersze: *Prędzej szczęścią koni zajedziesz niż parą* (22 [P]), *Trudniej zatrzymać serce od grzechu niż język od apetytu* (23 [P]), *Muchy do świece, ludzie do świata* (24 [P]), *Żmudy* (25 [P]), *Po smacznym kąsku nie wadzi się napić* (26 [P]), *Próżnowanie* (27 [P]), *Levanti onus auxiliare* (28 [P]), *Nie zaraz jawnie poczynaj, coś zamyślił* (29 [P]), *Nie najesz się potrawy* (30 [P]), *Potrawy różnych narodów* (31 [F]), *Nabożna jejmość* (32 [F]), *Mięso dla ojców* (33 [N]), *Mojej wielce miłościwej pani [...] Aleksandrze ze Stopina Potockiej [...] przy posłaniu „Syloreta”* (34), *Wesoła, ale pomieszana z żalem, najasniejszej Teresie Kunegundzie [...] waleta [...]* (35).

W objaśnieniach do edycji *Ogrodu nie plewionego* Kukulski zestawiał teksty, które włączone zostały do najnowszego wydania, wskazując zarazem na ich pochodzenie²⁸.

Opracowanie Leszka Kukulskiego nie zawiera wszystkich wierszy, także ich fragmentów, które weszły do wydania z roku 1907. Badacz ten zrezygnował z zamieszczenia w całości utworów niekompletnych, co jest w jakimś sensie uzasadnione. Pomiął też drobiazgi, których poeta nie pozwolił wprowadzić kopiście do *Ogrodu*²⁹. Trudno natomiast zgodzić się w wypadku kilku dłuższych utworów z prezentowaniem jedynie części tekstu. Jako przykład można podać *Enchiridion militis christiani* (OF II 511, O II 512), liczący w wydaniu

²⁸ W. Potocki, *Dzieła*, t. II, s. 662; t. III, s. 568.

²⁹ *Ibidem*, t. II, s. 661.

Brücknerowym 272 wersy, a u Kukulskiego zaledwie jego czwartą część. Podobnie tekst *Wielkanoc chrześcijańska* (OF 98 [D], O III 94 [D]) oraz obszerny utwór *Świat rzeką, człowiek łódką* (OF III 142 [N], O III 136 [N]) zostały pomieszczone tu jedynie we fragmentach³⁰. Chcąc je badać, należy sięgać do wydania przedwojennego.

W edycji *Ogrodu* z 1987 roku dokonano również korekt i uzupełnień w nagłówkach fraszek. Kukulski zachował m.in. podwójne nazwy, umieszczając w nawiasie kątowym tekst skreślony przez poetę, w okrągłym zaś, gdy występował on jako podtytuł. Większość tytułów i podtytułów łacińskich została przeniesiona do części komentarza³¹. Wątpliwości budzi sprawa oznaczeń stosowanych przez poetę w zbiorze. P to przypowieść, N — narracja, D — dyskurs. W części pierwszej pojawiają się F — fraszka i S — *sacrum*³². Kukulski w swym wydaniu zrezygnował z oznaczeń, które pojawiają się w edycji z 1907 roku (chodzi o skrót A (*adagium*)³³). Na marginesie należy dodać, że sprawa literowych oznaczeń budzi sporo kontrowersji wśród badaczy³⁴. Trzeba również zaznaczyć, że w porównaniu z *Ogrodem fraszek* w późniejszej edycji zbioru dokonano dalszych modyfikacji w zakresie pisowni i uwspółcześnienia tekstu. Ponadto wprowadzono liczne uzupełnienia w komentarzu edytorskim, zachowując jednak i oznaczając osobno spostrzeżenia wydawcy przedwojennego.

Uwagi na temat struktury zbioru, sposobu i czasu jego powstania odnaleźć można w fundamentalnych pracach Aleksandra Brücknera³⁵. Szczegółowe studium poświęcił tej problematyce także Leszek Kukulski³⁶. Według Brücknera „cały czas tworzenia [*Ogrodu*] możemy oznaczyć latami 1647–1695 [...]”³⁷. Uczony ten podkreślał, iż poeta z Łużnej tworzył te drobiazgi poetyckie ustawicznie, od początku do końca swej aktywności literackiej.

Odpis zredagowanego u schyłku życia przez Wacława Potockiego manuskryptu to, jak już wcześniej wspomniano, podstawa pierwszej dwutomowej edycji zbioru³⁸. Po osiemdziesięciu latach stał się on podstawą nowego, poprawione-

³⁰ Kukulski załącza szczegółowy wykaz tekstów, które nie weszły w skład drugiego wydania zbioru (W. Potocki, *Dziela*, t. II, s. 662–664).

³¹ W. Potocki, *Dziela*, t. I, s. 657–658; t. II, s. 664–666.

³² *Ibidem*, t. II, s. 662.

³³ A. Brückner, *Spuścizna rękopiśmienna...*, s. 9 (222). Por. na przykład utwór *Niewiasta morze* (OF I 73) oznaczony zarazem skrótem P i A.

³⁴ Por. między innymi J. Malicki, *Słowa i rzeczy. Twórczość Wacława Potockiego wobec polskiej tradycji literackiej*, Katowice 1980, s. 102; J.S. Gruchała, *Wstęp*, [w:] W. Potocki, *Wiersze wybrane*, wyd. 3, Wrocław 1992, BN I-19, s. LVI; W. Książek-Bryłowa, *Wacław Potocki i jego „Ogród, ale nie plewiony”*, Lublin 2009 (rozdz. trzeci książki).

³⁵ A. Brückner, *Spuścizna rękopiśmienna...*, cz. 2, s. 214–239; *idem*, O „Ogrodzie” i o wydaniu jego słów kilka, [w:] W. Potocki, *Ogród fraszek*, t. II, s. 447–478; *idem*, *Wstęp*, [w:] W. Potocki, *Wiersze*, oprac. A. Brückner, Kraków 1920, s. 3–44.

³⁶ L. Kukulski, *Prolegomena...*, s. 69–96. Por. też uwagi edytorskie tegoż autora do wydania *Dzieł Potockiego*.

³⁷ A. Brückner, *Spuścizna rękopiśmienna...*, s. 7 (220).

³⁸ W. Potocki, *Ogród fraszek*, oprac. A. Brückner, t. I–II, Lwów 1907.

go wydania³⁹. Całość została podzielona w ostatecznej wersji rękopisu na cztery części. Ogniwo piąte zbioru, wyszczególnione w kolejnych edycjach, składa się z wierszy dopisywanych przez poetę do najstarszej części czwartej.

Leszek Kukulski, dokonując na szerszym materiale porównawczym szczegółowej analizy powstawania poszczególnych części *Ogrodu*, dowodził, że najpierw napisana została część IV, następnie części I, II oraz III⁴⁰. Badacz zaznaczył jednocześnie, iż wykrystalizowały się one w wyniku łączenia ze sobą większych zespołów wierszy, które poeta spisywał na luźnych kartach, by w końcu łączyć je w określone całości:

układ początkowych czterech części *ON* nie jest rezultatem swobodnego zmieszania tekstów powstałych w różnym czasie, zmieszania dokonanego przez poetę w momencie zestawienia *ON* w całość, ale że przy konstruowaniu *ON* posłużył się Potocki całostkami już dawniej, w różnych czasach zestawionymi⁴¹.

Wydawca *Utworów zebranych* Jana Andrzeja Morsztyna wskazał również na trzy zasadnicze etapy pracy Potockiego nad zbiorem. Najpierw powstała zestawiona z odrębnych poszytów całość, której nadał autor tytuł *Iovialitates albo żarty i fraszki rozmaite*. Mamy tu do czynienia z najstarszą, czwartą częścią dzieła, do której dołączano kolejne wiersze. Z nich to wytraściły się kolejne ogniwa *Ogrodu*, ale nie plewionego zredagowanego ostatecznie na przełomie lat 1690–1691, co znamionują późne wiersze opatrzone w tytule datą 1690⁴². Kukulski odnotował również prawdopodobne daty powstania poszczególnych części zbioru: część IV (1677), I (1679), II (1688), III (1690)⁴³.

Te pierwsze cztery części *Ogrodu* zostały przepisane przez chłopca zatrudnionego w kancelarii poety⁴⁴. Należy pamiętać, że twórca wielokrotnie przeglądał ów czystopis, dokonując pewnych zmian w tytułach wierszy, gdzieniegdzie zaś uzupełniał wybrane utwory⁴⁵. Ostatnia, piąta część dzieła była w podstawowym przekazie dzieła autografem pisarza. Jak pisał Brückner:

zawiera głównie rzeczy, które powstały najpóźniej: poeta, starzec sędziwy, złamany latami i troskami, nie ufający więcej zasobom sił, topniejącym z dnia na dzień, nie zakładał więcej osobnej, nowej, części piątej, dopisał ją, tylko na kilkunastu kartach do czwartej ręką własną [...]⁴⁶.

Edycja z 1907 roku odnotowuje jedynie 21 utworów składających się na tę najpóźniejszą część zbioru. Było ich jednak więcej. Leszek Kukulski dowodził, że to ogniwo dzieła zawierało najpewniej 73 teksty⁴⁷.

³⁹ *Idem*, *Dzieła*, t. I–III. W tomie pierwszym tej edycji odnajdziemy część IV *Ogrodu*, w tomie drugim części I–III, w ostatnim zaś V.

⁴⁰ L. Kukulski, *Prolegomena...*, s. 77.

⁴¹ *Ibidem*, s. 82.

⁴² *Ibidem*, s. 83.

⁴³ W. Potocki, *Dzieła*, t. II, s. 662.

⁴⁴ A. Brückner, *Spuścizna rękopiśmienna...*, s. 7 (220).

⁴⁵ L. Kukulski, *Prolegomena...*, s. 84–85.

⁴⁶ A. Brückner, *Spuścizna rękopiśmienna...*, s. 7 (220); L. Kukulski, *op. cit.*, s. 85.

⁴⁷ L. Kukulski, *Prolegomena...*

O wielkości poszczególnych części całości i umiejscowieniu w nich określonych zespołów wierszy decydowało kryterium czasu powstania danych zespołów fraszek oraz założenie, że każde z ogniów zbioru musi liczyć okrągłą liczbę stron⁴⁸. Zarówno w pierwszej, jak i w drugiej edycji zbioru wszystkie te ogniwa wypełnia podobna, a niekiedy tożsama liczba utworów. *Ogród, ale nie plewiony* [...] Potockiego nie jest dziełem chaotycznym, o czym świadczą liczne zabiegi redakcyjne pisarza, który próbował nadać całości określony ład. Inna sprawa, czy udało się autorowi osiągnąć zamierzony efekt. Ogólnie można stwierdzić, że artysta posłużył się tu kluczem gatunkowym. Zwrócił na to uwagę Aleksander Brückner:

Wertując go niejednokrotnie, wpadł autor na pomysł świadczący o systematyczności natury jego; mianowicie, posortował na nowo fraszki, oznaczając poszczególnymi literami treść czy znaczenie każdej, wypewił ten *Ogród*, porozdzielał snopy Brogu i roztaśował porządniej towary kramu swego. I tak oznacza dopisana litera N, że fraszka taka, to Narracyja; litera zaś P, to Przypowieść (albo też A, Adagium); F, Fraszka czy Faceya albo figlik. S, czy nie Simile lub Satyra; D jest Dyskurs (teologiczny, ale są i polityczne) [...] ⁴⁹.

Dodajmy, że wiersze były odpisywane z rękopisu według takich oznaczeń, jak na przykład „narracje” (N) czy „przypowieści” (P). Znalazły się one w osobnych wyciągach⁵⁰. Trzeba jednak pamiętać, że była to dość swobodnie przeprowadzona systematyzacja. Nie ma ona walorów ścisłości, a odsłania jedynie sposób postrzegania przez artystę dzieła oraz unaocznia określony typ pracy koncepcyjnej⁵¹. Należy też podkreślić, że autor *Wojny chocimskiej* układał swe utwory w określone grupy tematyczne, czyli zespoły tekstów, których spoiwem było jakieś zdarzenie, bohater, przysłowie⁵². W części czwartej *Ogrodu* odnajdziemy na przykład ciąg wierszy, który zyskał osobny tytuł — *Rzeczy nabożne »które między fraszkami miejsca nie mają«*. Niekiedy napotkać można drobiazgi, które układają się w swoiste cykle tematyczne, jak choćby wiersze o żywocie ludzkim czy utwory o kobietach spożywających, paradoksalnie, różne niejadalne rzeczy, na przykład piach czy futro.

Tonację poszczególnych części zbioru próbował ogólnie rozpoznać Brückner, który stwierdził, że w części pierwszej i czwartej przeważają wiersze „swawolne”, w drugiej zaś i trzeciej występuje więcej utworów dłuższych, o „duchownej treści”⁵³. Trudno jednak ulegać tej intuicji wytrawnego skądinąd badacza, ponieważ w zasadzie każda, z wyjątkiem może ostatniej (piątej), część *Ogrodu nie plewionego* jest na tyle zróżnicowana, że uniemożliwia formułowanie tak ogólnych stwierdzeń.

Należy również dodać, że obie edycje zbioru wskazują na redaktorski i koncepcyjny trud podgórskiego twórcy, pragnącego nadać całości ostateczny kształt.

⁴⁸ A. Brückner, *O „Ogrodzie”...*, s. 452. Szerzej o tym pisał Kukulski (*Prolegomena...*, s. 83).

⁴⁹ *Idem*, *Spuścizna rękopiśmienna...*, s. 9 (222).

⁵⁰ *Ibidem*, s. 9 (222). Por. też L. Kukulski, *Prolegomena...*, s. 75–76.

⁵¹ J. Malicki, *Słowa i rzeczy...*, s. 102–103.

⁵² A. Brückner, *O „Ogrodzie”...*, s. 467; J. Malicki, *op. cit.*

⁵³ A. Brückner, *Wstęp*, [w:] W. Potocki, *Wiersze*, s. 14.

Wyraził się on w tytułowej formule nieplewionego, dzikiego ogrodu. Autor odwołał się do zasady „varietas”, która odsłania określony porządek dzieła. Stefania Skwarczyńska w rozprawie *Kariera literacka form rodzajowych bloku „silva”* stwierdziła, że w baroku owa „varietas” „podniesiona została do miary porządku rzeczywistości i przeciwstawiona porządkowi rozumu”⁵⁴.

W badaniach podkreśla się, że struktura *Ogródu* Potockiego jest swoista i odbiega od typowych rozwiązań dla tego rodzaju dzieł. Chodzi tu zwłaszcza o ramę zbioru, która „uległa w nim rozkładowi”⁵⁵. Maria Eustachiewicz stwierdziła, że interesujące jest tu zwłaszcza przesunięcie typowego „wiersza wirydarszego” na miejsce czwarte w części pierwszej. Mowa o tekście *Na „Ogród nie wyplewiony”* <*Na fraszki*> <*Las*> (O I 4 [F]). Jego miejsce zajęła nieautorska przedmowa *Na „Ogród fraszek”*. *Paraenesis*, której twórca jest niepewny. Wiersz został jedynie opatrzony inicjałami SM. Ponadto pozostałe części zbioru, jak podkreślała badaczka, nie mają oddzielnego obramowania⁵⁶. Wyjątkiem jest tu część czwarta, która projektowana była pierwotnie przez poetę jako osobna całość. Na początku mamy tu wiersz *Fraszki przedmowa do czytelnika* (O IV 1), na końcu zaś *Koniec fraszek* (O IV 546). Jak się wydaje, obszerny tytuł tego ogniwa zbioru został w istocie powtórzony i rozbudowany, stając się finalnie tytułem całości. Pozostałe części ponawiają jedynie na początku określenie „ogród nie wyplewiony” (np. „*Ogroda nie wyplewionego*” część wtóra, [...] część trzecia itd.), które pojawia się w owym „wierszu wirydarszym” z części pierwszej⁵⁷.

Edition and structure of *Ogród, ale nie plewiony* [*A Garden, But not Weeded*] by Wacław Potocki

Summary

The article examines complicated philological issues in a collection of epigrams written by Wacław Potocki, a baroque poet. The analysis refers mainly to editorial problems and the structure of the set. The author uses fundamental works of the publishers of the volume, Aleksander Brückner and Leszek Kukulski, trying at the same time to look critically at some of the editorial decisions. It is important to remember that the latest edition does not include all poems or their fragments which were published in 1907. Some of the texts were included in fragments only, and in order to study them one has to refer to the pre-war edition. Research has demonstrated that the structure of *A Garden* is unique and significantly different from that of typical works of this kind.

⁵⁴ S. Skwarczyńska, *Wokół teatru i literatury. Studia i szkice*, Warszawa 1970, s. 199. Por. też M. Eustachiewicz, *Poeta w ogrodzie. Ogród jako motyw renesansowych i barokowych zbiorów poetyckich*, „Pamiętnik Literacki” 1975, z. 3, s. 29; J. Pelc, *Barok — epoka przeciwieństw*, wyd. 2, Kraków 2004, s. 145–146.

⁵⁵ M. Eustachiewicz, *op. cit.*, s. 30.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Por. A. Borkowski, *Konteksty interpretacyjne literackiej ramy wydawniczej „Ogródu nie plewionego” Wacława Potockiego* (w druku).